УДК 792.01+7.071.1 (477) "192/193" : 304.3 : 331.4
DOI: https://doi.org/10.33782/2708-4116.2026.5.479

Yevheniia Zemliana*

EVERYDAY LIFE AND WORKING CONDITIONS OF THE COLLECTIVE OF THE ARTISTIC ASSOCIATION 'BEREZIL' (1922–1933)

Abstract: The history of the Berezil Artistic Association and the figure of Les Kurbas have been explored in numerous studies by historians, art historians, and cultural scholars. It is only natural that the founder of Ukrainian experimental theatre has received the greatest scholarly attention. However, a broader examination of the ensemble's functioning, particularly its everyday life, has often remained a relatively overlooked aspect of the history of Ukrainian avant-garde theatre. These aspects should not be underestimated, as a theatre is an integrated system whose successful functioning depends on the coordinated efforts of a motivated collective. The activities of the Berezil Artistic Association were shaped not only by its director's artistic vision but also by the daily work of actors, directors, technical staff, and other members of the ensemble. Their living and working conditions are particularly important, as examining them broadens our understanding of Berezil's history.

The article analyses the main aspects of everyday life and working conditions within the Berezil Artistic Association. It examines the stages in the formation of the association, the material difficulties and organisational challenges that accompanied its activities, and the circumstances that shaped the working conditions of Berezil's members.

The aim of the study is to provide a comprehensive account of the everyday lives of Berezil's members and to identify the specific features of the organisation of their work and daily routines. A separate objective is to establish the nature of interpersonal relationships within the Berezil Artistic Association.

The source base comprises archival materials, memoirs, and materials from digital resources. The principal sources for an in-depth examination of the subject are the recollections of contemporaries, including Yosyp Hirniak, Roman Cherkashyn, Sofiia Fedortseva, Hnat Ihnatovych, Zinaida Pihulovych, and other theatre members. These materials provide information about the circumstances surrounding the establishment of the association, the composition of the ensemble at different stages of its history, and the specific features of its work organisation. The memoirs illuminate Les Kurbas's role in the development of the ensemble, as well as his teaching methods and approach to working with its members. Particular attention is paid to the organisation of rehearsals, daily schedules, living arrangements, and everyday conditions. The memoirs also make it possible to trace the nature of relationships within the ensemble and to explore how leisure time, holidays, group trips, and tours were organised.

The findings deepen our understanding of the everyday lives of the Berezil Artistic Association's members and the specific features of the ensemble's functioning. An analysis of working and living conditions makes it possible to trace the relationship between the organisation of the creative process, material circumstances, and interpersonal dynamics within the ensemble. The use of memoirs helps reconstruct individual episodes from the lives of Berezil's members and supplements existing information about their professional and artistic activities. The findings may be used in further research into the Berezil Artistic Association in the context of the history of Ukrainian theatre, work organisation practices, and the everyday lives of artists in the 1920s.

Keywords: theatre, the Berezil Artistic Association, Les Kurbas, collective, everyday life

* *Zemliana Yevheniia* – a second-year master's student in the Ukrainian History educational programme at the Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine);
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-5071-0619; e-mail: zemlyanya.yevheniya@gmail.com

CC BY 4.0

Євгенія Земляна*

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ТА УМОВИ ПРАЦІ КОЛЕКТИВУ МИСТЕЦЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ «БЕРЕЗІЛЬ» (1922–1933 РР.)

Анотація: Історія Мистецького об'єднання «Березіль» і постать Леся Курбаса знайшли відображення у багатьох дослідженнях істориків, мистецтвознавців, культурологів. Цілком закономірно, що саме засновнику українського експериментального театру приділяється найбільша увага. Проте, загальний розгляд особливостей функціонування колективу і, зокрема, його повсякдення часто залишаються малопомітною сторінкою в історії українського авангардного театру. Не можна недооцінювати ці аспекти, адже театр – цілісний механізм, який успішно функціонує завдяки злагодженій роботі вмотивованого колективу. Діяльність Мистецького об'єднання «Березіль» визначалася творчими задумами керівника і щоденною працею акторів, режисерів, технічних працівників та інших членів колективу. Важливе значення мають умови їхнього життя та праці, оскільки це сприяє розширенню уявлень про історію «Березолю».

У статті проаналізовано основні аспекти повсякдення й умов праці колективу Мистецького об'єднання «Березіль». Розглянуто етапи формування об'єднання, матеріальні труднощі й організаційні особливості, що супроводжували його діяльність. Окреслено обставини, які визначали умови творчої праці березільців.

Метою дослідження є комплексне висвітлення повсякденного життя учасників «Березоля», визначення особливостей організації їхньої праці та побуту. Окремим завданням є з'ясування характеру взаємин усередині колективу Мистецького об'єднання «Березіль».

Джерельну базу роботи становлять опубліковані документи, мемуарні свідчення та матеріали цифрових ресурсів. Основним джерелом для ґрунтовного висвітлення теми є саме спогади сучасників: Йосипа Гірняка, Романа Черкашина, Софії Федорцевої, Гната Ігнатовича, Зінаїди Пігулович та інших учасників театру. Ці матеріали містять відомості про передумови створення об'єднання, формування його складу у різні роки й особливості організації роботи. У спогадах висвітлено роль Леся Курбаса у становленні колективу, його методи навчання та роботи з ними. Окрему увагу приділено організації репетицій, розпорядку дня, умовам проживання та побуту березільців. Мемуарні свідчення також дають змогу простежити характер взаємин всередині колективу, особливості організації відпочинку, відпусток, спільних поїздок і гастролей.

Отримані результати поглиблюють уявлення про повсякденне життя учасників Мистецького об'єднання «Березіль» та особливості функціонування колективу. Аналіз умов праці та побуту дає змогу простежити взаємозв'язок між організацією творчого процесу, матеріальними обставинами та внутрішньоколективними відносинами. Залучення мемуарних свідчень допомагає відтворити окремі епізоди життя березільців, а також доповнити відомості про їхню професійну творчу діяльність. Результати дослідження можуть бути використані для подальшого вивчення діяльності Мистецького об'єднання «Березіль» у контексті історії українського театрального мистецтва, практик організації праці та повсякдення митців 1920-х рр.

Ключові слова: театр, Мистецьке об'єднання «Березіль» (МОБ), Лесь Курбас, колектив, повсякдення

* *Земляна Євгенія Володимирівна* – студентка 2-го року навчання ОС «Магістр», ОП «Історія України», історичного факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна);
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-5071-0619; e-mail: zemlyanya.yevheniya@gmail.com

CC BY 4.0

Вступ. Мистецьке об'єднання «Березіль» стало визначним явищем в історії українського театру 1920-х рр. Напрацьовані колективом творчі практики та досвід і сьогодні привертають увагу сучасних українських дослідників і театралів. Водночас простеження діяльності театру крізь призму історії повсякдення дозволяє окреслити практично важливі та потенційно маловідомі аспекти творчості Мистецького об'єднання «Березіль».

Актуальність визначається важливістю вивчення умов життя, праці та відпочинку в контексті історії повсякдення, як одного з сучасних напрямків історичних досліджень. Це дає змогу отримати повне уявлення про процеси, що протікали в суспільстві у певний період. Дослідження діяльності Мистецького об'єднання «Березіль» через призму історії повсякдення дозволить розширити знання про особливості театрального мистецтва 1920-х рр., окресливши роль і місце колективу театру в цьому процесі.

Метою дослідження є аналіз повсякденного життя та умов праці колективу Мистецького об'єднання «Березіль».

Огляд літератури та джерел. Історіографічну основу дослідження складають наукові праці, присвячені як загальним питанням розвитку українського театрального мистецтва, так і безпосередньо творчості Леся Курбаса. Загальною працею з історії українського театру 20 ст. є колективне дослідження українських театрознавців – «Нариси з історії театрального мистецтва України XX століття»[1]. Вагоме місце посідає праця Юрія Косача[2], в якій автор на основі документальних матеріалів досліджує життєвий і творчий шлях Амвросія Бучми. Цінним внеском для ґрунтовного аналізу теми є вміщені листування Амвросія Бучми з Лесем Курбасом.

Також варто виокремити праці Степана Чорнія[3] та Наталії Єрмакової[4], які розглядають розвиток українського театру у ширшому контексті. Увагу на філософії театру Курбаса та його творчому методі виховання акторів зосереджено у колективній праці українських театрознавців «Життя і творчість Леся Курбаса»[5].

Цінними є статті Ганни Веселовської[6] та Ірини Мелешкіної[7] про особливості гастрольної діяльності театру. Системний розгляд етапу становлення Мистецького об'єднання «Березіль» подається у статтях «До сторіччя театру «Березіль»»[8] та Єгора Водяхіна[9].

Джерельна база дослідження охоплює комплекс опублікованих документів, мемуарних свідчень і сучасних цифрових архівних ресурсів. Першу групу становлять

[1] Нариси з історії театрального мистецтва України XX століття / гол. наук. ред., упоряд. *М.О. Гришишина*; редкол.: *В.Д. Сидоренко* (гол.), *І.Д. Безгін, Г.І. Веселовська* та ін. Київ: Інтертехнологія, 2006. 1054 с.
[2] *Косач Ю.* Амвросій Бучма. Київ: ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1978. 224 с.
[3] *Чорній С.* Український театр і драматургія. Мюнхен – Нью-Йорк: Укр. вільн. ун-т, 1980. 475 с.
[4] *Єрмакова Н.* Березільська культура: історія, досвід. Київ: Фенікс, 2012. 512 с.
[5] Життя і творчість Леся Курбаса / упоряд. н.р. *Б. Козак*. Львів; Київ; Харків: Літопис, 2012. 656 с.
[6] *Веселовська Г.* Понад Дніпром (Гастрольна діяльність театру «Березіль» 1930 року). *Курбасівські читання.* 2012. № 7. С. 70-81. URL: https://www.kurbas.org.ua/almanah/7/7_vesel.pdf
[7] *Мелешкіна І.* Лесь Курбас у Києві. *Курбасівські читання.* 2012. № 7. С. 94-106. URL: https://www.kurbas.org.ua/almanah/7/9_mel.pdf
[8] До сторіччя театру «Березіль». *Кіно-Театр.* 2022. № 3. С. 39-40. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6368b245-8d3c-4a6f-9cbc-bd0852f23e6c/content
[9] *Водяхін Є.* Напрями діяльності театру «Березіль» в умовах інституалізації культурно-мистецької освіти. *Молодий вчений.* 2023. № 1 (113). С. 64-69. URL: https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5697/5573

CC BY 4.0

журнал березільців «Барикади театру»[10] та «місячник «Червоний шлях»»[11], в одному з номерів якого висвітлено гастрольну поїздку театру 1924 р.

Другу групу становлять джерела особистого походження. До них належать спогади Гната Ігнатовича[12] та Зінаїди Пігулович[13], які спрямовують свій погляд на творчу діяльність театру. Важливим джерелом є також спогади Йосипа Гірняка[14], що містять цінну інформацію про внутрішню організацію роботи «Березолю» та повсякденність колективу. Всебічно питання умов життя та праці березільців розглядаються у спогадах Романа Черкашина[15]. Питання повсякдення колективу під час гастрольної діяльності розкриваються у спогадах Софії Федорцевої[16]. Важливою є збірка опублікованих документів «Лесь Курбас у театральній діяльності»[17]. Цей збірник включає листування, внутрішні розпорядження, пресові матеріали, рецензії та щоденники.

Окрему групу становлять цифрові архівні ресурси платформи Open Kurbas[18], які містять структуровану інформацію про організацію театру[19] та його вистави[20]. Вони виконують функцію електронних каталогів, що узагальнюють документальні дані, зберігаючи при цьому зв'язок із першоджерельною базою.

Виклад основного матеріалу. 30 березня 1922 р. у Києві засновано Мистецьке об'єднання «Березіль» (далі – МОБ)[21]. Поступове посилення та розростання театру відбувається з приходом креативних особистостей до складу колективу. За різні роки діяльності театру склад колективу налічував близько 400 акторів і співробітників[22]. Серед них: Амвросій Бучма, Йосип Гірняк, Данило Демуцький, Мар'ян Крушельницький, Вадим Меллер, Наталія Ужвій, Валентина Чистякова, Фавст Лопатинський, Роман Черкашин та інші. Кадровий потенціал театру об'єднав як досвідчених корифеїв і представників «Молодого театру», так і генерацію молодих митців-новаторів[23].

---

[10] Філія МОБ'а в Білій Церкві. *Барикади театру.* 1923. № 1. С. 1-17. URL: https://openkurbas.org/wp-content/uploads/2021/11/4.-BARIKADI-TEATRU-1.pdf

[11] В мистецькому об'єднанні «Березіль». *Червоний шлях:* громадсько-політичний і літературно-науковий місячник. 1924. № 6. С. 253.

[12] *Ігнатович Г.* Про Futuro (Спогади про Леся Курбаса). 1965. *Open Kurbas: цифр. колекція.* Р 8928. URL: https://openkurbas.org/collection/pro-futuro-spohady-pro-lesya-kurbasa-r-8928-v/

[13] *Пігулович З.* Спогади про Олександра Степановича Курбаса. *Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки: мистецькі обрії '2014.* 2014. Т. 6, № 17. С. 170-178. URL: https://mari.kiev.ua/sites/default/files/inline-images/pdfs/Mystetcki_obrii_17_6.pdf

[14] *Гірняк Й.* Йосип Гірняк. Спомини. Нью-Йорк: «Сучасність», 1982. 487 с.

[15] *Черкашин Р., Фоміна Ю.* Ми – березільці. Театральні спогади-роздуми / упоряд. *В. Собіянський.* Харків: АКТА, 2008. 355 с.

[16] *Федорцева С.* «"Березіль" на мандрівці». *Історична спадщина України: візуальні джерела та архів – LocalHistory.* URL: https://localhistory.org.ua/texts/chitanka/sofiia-fedortseva-berezil-na-mandrivtsi/

[17] Лесь Курбас у театральній діяльності, в оцінках сучасників, – документи / упоряд. *О. Зінкевич.* Балтімор-Торонто: Смолоскип, 1989. 1026 с.

[18] Мистецьке об'єднання «Березіль» – *Open Kurbas.* URL: https://openkurbas.org/theatres/mystetske-ob-ednannya-berezil/

[19] Лесь Курбас – ВУФКУ. URL: https://vufku.org/names/les-kurbas/

[20] Вендета – Open Kurbas. URL: https://openkurbas.org/movie/vendeta/

[21] Мистецьке об'єднання «Березіль» – *Open Kurbas*...

[22] До сторіччя театру «Березіль»... С. 39-40.

[23] *Чорній С.* Український театр і драматургія... С. 356.

CC BY 4.0

Структура МОБ передбачала поділ на чотири майстерні: перші три орієнтувалися на виховання молоді, студентів і вихідців із «Молодого театру», тоді як четверта об'єднувала досвідчених майстрів сцени[24]. Майстерні розташовувалися у Києві, Одесі, а також у Білій Церкві, Борисполі й інших містах[25]. Особливістю «Березолю», окрім майстерень, також була наявність окремих студій вишколу акторів і молодих режисерів, режисерської студії-лабораторії (режлаб), малярсько-сценічної студії, театрального музею та власного журналу «Барикади театру»[26]. Тут одночасно працювали станції, комісії, лабораторії, що вивчали та розвивали основи театральної діяльності: сценічну мову, голос, пластику, хореографію тощо[27].

Навесні 1923 р. Амвросій Бучма отримав запрошення за підписом Леся Курбаса щодо вступу до МОБ. Йшлося про долучення актора до складу 4-ї майстерні, на базі якої планувалося формування робітничого театру. У листі окремо наголошувалося на фінансових умовах: заробітна плата передбачалася лише після відкриття театру, натомість поточне забезпечення обмежувалося пляшкою молока та фунтом хліба[28].

Слідом за Амвросієм Бучмою до Києва прибули Йосип Гірняк, Олімпія Добровольська, Поліна Самійленко й ін. Лесь Курбас вважав, що учасники 4-ї майстерні мають пройти обов'язковий курс професійного перевишколу. Оскільки ця група перебувала на стадії навчання і не вела до репертуарної діяльності, її учасники були позбавлені фінансової підтримки театру та мусили самотужки вирішувати матеріальні проблеми[29].

У тих умовах, Амвросій Бучма, Йосип Гірняк та інші актори поєднували студійну практику з фізичною працею на цукровому заводі в селі Андрушівка. Оплату отримували у вигляді цукру, який потім перепродавали, щоб отримати кошти на їжу. Попри виснажливі соціально-побутові умови, березільці зберігали високий рівень творчої мотивації. Йосип Гірняк у своїх спогадах акцентував, що цей досвід сприймався колективом як можливість долучитися до процесів становлення театру[30].

Однією з найгостріших проблем для колективу лишалось фінансування. Матеріальну скруту засвідчує той факт, що ще напередодні офіційного заснування МОБ Лесь Курбас був змушений позичати кошти у Михайла Семенка, аби сплатити публікацію оголошення про організацію об'єднання в газеті «Пролетарська правда»[31].

На етапі становлення Мистецького об'єднання «Березіль» важливе значення мала 45-та Волинська дивізія. Знайомство Курбаса й інших театралів з дивізією відбулось ще в 1920 р., у роки функціонування театру «Кийдрамте». Тоді трупа акторів покинула Київ і вирушила на Правобережжя у пошуках роботи. Актори представляли червоноармійцям свої вистави, а останні розділяли разом з театралами їжу[32]. Ця взаємодія перейшла певним чином у дружбу. Дивізія протягом довгого часу «шефствувала» над МОБ: надавала їм матеріальну допомогу, одяг і підтримку в різних питаннях[33].

[24] *Водяхін Є.* Напрями діяльності театру «Березіль»... С. 67.
[25] Лесь Курбас у театральній діяльності, в оцінках сучасників, – документи... С. 480.
[26] *Чорній С.* Український театр і драматургія... С. 355.
[27] Лесь Курбас у театральній діяльності, в оцінках сучасників, – документи... С. 480.
[28] *Косач Ю.* Амвросій Бучма... С. 76.
[29] *Гірняк Й.* Йосип Гірняк. Спомини... С. 146.
[30] Ibid. С. 148.
[31] Ibid. С. 153.
[32] Життя і творчість Леся Курбаса... С. 141.
[33] *Гірняк Й.* Йосип Гірняк. Спомини... С. 154.

CC BY 4.0

Робочий день працівників театру починався о 9-тій ранку і тривав до пізнього вечора, нерідко й до ночі. Перш ніж розпочати роботу над підготовкою до вистав, актори проходили обов'язкове тренування: постановка голосу, танці, фехтування тощо. Навчання, яке було невід'ємною частиною роботи митців у театрі, було безкоштовним для березільців. Оплату вимагали лише у тому випадку, коли до театру запрошували сторонніх спеціалістів, наприклад, викладача з фехтування, піаніста тощо. У таких випадках митці збирали необхідні кошти самостійно[34].

Робота над виставами відзначалася надзвичайною інтенсивністю: багатогодинні репетиції поєднувалися з кількамісячним безперервним доопрацюванням матеріалу[35].

Поміж репетиціями, у театрі проводились лекції, а також обговорення театральних та інших мистецьких новин. Лесь Курбас приділяв велику увагу вихованню режисерів, музикантів, розвитку театральної педагогіки й ін.[36]

Мемуарні джерела доби засвідчують, що постать Леся Курбаса виступала ключовим консолідуючим чинником у внутрішньому житті колективу. Показовими є спогади Євгенії Стрєлкової про атмосферу в театрі, яку створив Курбас. Актори свідомо працювали у позаробочий час. Разом із тим, актори театру не обмежувалися винятково режисерськими вказівками. Березільці були у постійному пошуку, імпровізували, додавали оригінальні ідеї. Тому робота над виставами проходила у міцному тандемі акторів і режисерів[37].

Режисери МОБ також відзначалися інтенсивною працею. Їхній щоденний робочий день був наповнений численними обов'язками. Кожну нову виставу режисер-постановник готував разом з одним або двома режисерами-лаборантами. Під час репетицій лаборанти виконували важливу роль: вони фіксували текстові зміни, запропоновані постановником, запам'ятовували та записували мізансцени, готували виписки на потрібний реквізит, відзначали у режисерському примірнику п'єси ігрові паузи, безсловесні дійові епізоди, місця музики та шумів[38]. Розподіл ролей розпочинався після отримання дозволу на режлабі (режисерська лабораторія). За цим процесом пильно спостерігав Лесь Курбас[39].

Умови проживання митців МОБ під час «київського періоду» (1922–1926 рр.) залишаються достеменно невідомими. Існують лише фрагментарні свідчення про окремих працівників театру. Наприклад, Олімпія Добровольська оселилась у помешканні удови Карпенка-Карого, де, ймовірно, проживав і її чоловік, актор «Березолю» – Йосип Гірняк. Лесь Курбас, у свою чергу, мешкав у скромному помешканні разом із матір'ю та дружиною[40].

Натомість змістовними є свідчення про повсякдення «березільців» під час «харківського періоду» (1926–1933 рр.). Після кожного завершення театрального сезону, робітники театру вирушали у відпустки. Під час роботи в Харкові вони проживали у двох гуртожитках, які мали назву «березільські». Ймовірно, більшість робітників проживала в гуртожитку і під час роботи у Києві, адже це був найбільш доступний варіант житла.

[34] *Ігнатович Г.* Про Futuro (Спогади про Леся Курбаса)...
[35] *Косач Ю.* Амвросій Бучма... С. 103.
[36] *Черкашин Р., Фоміна Ю.* Ми – березільці... С. 39.
[37] Ibid. С. 39.
[38] Ibid. С. 39–40.
[39] Ibid. С. 39–40.
[40] *Гірняк Й.* Йосип Гірняк. Спомини... С. 147, 179.

CC BY 4.0

Умови життя у першому з двох харківських гуртожитків були кращими. За зовнішнім виглядом це був двоповерховий будинок на Жатківському узвозі, побудований з червоної цегли, всередині кімнати розташовувались за готельним типом. Актори театру «Березіль» селилися в кімнатах по двоє, сімейними або холостяцькими парами. Дітей у більшості з робітників театру не було, адже поєднувати виховання дітей з театральною діяльністю у тогочасних умовах було практично неможливо.

Умови проживання в кімнатах зводилися до граничного мінімуму: спільна кухня, два ліжка, невеличкий столик і табурет. На другому поверсі цього ж гуртожитку проживав Лесь Курбас разом зі своєю дружиною та матір'ю. Родина Курбасів займали дві або три кімнати. В одному з приміщень розташовувалась велика домашня бібліотека Леся Курбаса та за сумісництвом його кабінет[41]. Митці театру часто збиралися в кабінеті Курбаса, яку прозвали «салоном». Там театрали обговорювали важливі мистецькі питання. Йосип Гірняк жартівливо порівнював кабінет Курбаса з монастирською келією. Кімната була невеликою: «4 на 8 метрів», одне вікно, невеликий столик і табурет. Однак на противагу цьому з обох боків кімнату оточували полиці з різноманітною літературою з мистецтвознавства та драматургії[42].

Другий «березільський» гуртожиток театрали називали «трущобами» або «Гонолулу». Незважаючи на те, що будинок розташовувався в самому центрі Харкова, на площі Рози Люксембург, це був непривабливий двоповерховий будинок. Сучасники згадували, що на першому поверсі будівлі розташовувався трактир, а на другому – темні вузькі коридори[43].

Незважаючи на наявність двох гуртожитків, не всім робітникам театру «Березіль» вистачало місць для проживання. Житлове питання залишалось гострим і почало покращуватися тільки з 1930-тих рр. До того часу актори були змушені шукати житло самостійно. Наприклад, подружня пара акторів Роман Черкашин та Юлія Фоміна спочатку проживали у готелі, згодом їм вдалося зняти половину кімнати в однієї харківської родини[44].

Житлове питання тісно переплiталося із фінансовим забезпеченням. Робітники театру «Березіль» називали свою заробітну плату «занадто скромною». Роман Черкашин у своїх спогадах згадує, що його зарплата була 80 крб., а його дружини – 60 крб. На ці гроші подружжя знімало собі житло за 30 крб. на місяць і могло дозволити повноцінно харчуватися[45].

Всередині колективу була сформована власна театральна спільнота. Ще з часів київського періоду всі робітники театру зверталися один до одного на «ти». Виняток становило лише звернення до Леся Курбаса, адже майже для всіх він був Олександром Степановичем. Також у середині колективу була поширеною практика заміни імен один одного на більш лагідні або жартівливі. Наприклад, Миколу Савченка називали Сявочка, Андрія Шутенка – Джуді, а Борися Балабана – Петя[46]. Крім того, колектив організовував

[41] *Черкашин Р., Фоміна Ю.* Ми – березільці... С. 36.
[42] *Гірняк Й.* Йосип Гірняк. Спомини... С. 286.
[43] *Черкашин Р., Фоміна Ю.* Ми – березільці... С. 37.
[44] Ibid. С. 37.
[45] Ibid. С. 37.
[46] Ibid. С. 37.

CC BY 4.0

спільний відпочинок, який часто мав спортивний характер: волейбол, футбол, ковзани або лижі[47].

Важливу частину життя театрального колективу займала гастрольна діяльність. Виїзди на початку діяльності МОБ не мали офіційного статусу гастролей, а становили частину так званих «літніх відпусток».

Перша літня відпустка відбулася в Білій Церкві у 1922 р., де діяла одна з майстерень театру. Діяльність філії здобула помітну підтримку серед місцевого населення й окружного виконкому, що забезпечило колективу як моральне сприяння, так і часткові субсидії. Місцева влада надала у користування осередку будівлю імені Шевченка. Поряд із глядацькою залою в окремих приміщеннях облаштували кімнати для відпочинку та спільну їдальню[48].

Перебування 1-ї майстерні у Білій Церкві було чітко регламентоване. О сьомій ранку починалися заняття з фізичної культури й обов'язкового купання у річці Рось. Після сніданку о восьмій годині розпочинався навчальний блок. Лесь Курбас або старші колеги проводили із березільцями бесіди: про питання творчої, виробничої дисципліни та корпоративної етики. Більшу частину часу займали репетиції вистав, призначені для показів робітникам місцевих цукроварень. Післяобідній час відводився для відпочинку. Після чого актори мали час для індивідуальної роботи: студіювання ролей, спортивних тренувань або читання. Завершувався день спільною вечерею о двадцятій годині та загальним відбоєм о двадцять другій[49]. Літні виїзди театру сприяли згуртуванню трупи, формуванню дисципліни та підготовці акторів до інтенсивної театральної діяльності.

Крім навчального процесу, 1-ша майстерня працювала над виставами для місцевої публіки. Оформлення вистав вирізнялося скромністю. Через дефіцит ресурсів березільці мусили самотужки лагодити, створювати сценічний одяг і займатися організацією декорацій[50]. Вистави відбувалися на «відкритій сцені в саду» і починалися пізно ввечері. Репертуар складався з чотирьох постановок, що створювалися переважно етюдним методом. Лесь Курбас відвідував усі репетиції[51].

Літні виїзди «Березолю» мали також важливе оздоровче значення. З цією метою було взято в оренду агропункт, розташований за 50 верст від Києва, який планувалося переобладнати у будинок відпочинку для митців. Обрана місцевість вирізнялася сприятливим кліматом і мальовничими природними умовами, що створювало оптимальні передумови для оздоровлення[52].

Літні поїздки театру мали регулярний характер і проводилися майже щорічно. Зокрема, у 1924, 1927–1929 рр. вони відбувалися в Одесі. Наприклад, літній сезон 1924 р., який виявився особливо насиченим на події і був визначальним для розвитку театру, оскільки поєднував театральну діяльність із кінематографічною практикою. У 1924 р. Лесь Курбас уклав контракт з ВУФКУ (Всеукраїнське фотокіноуправління), у межах якого впродовж 1924–1925 рр. здійснив постановку низки фільмів («Шведський сірник», «Макдональд», «Сон Товстопузенка», «Вендета», «Арсенальці»), що до сьогодні не

[47] Ibid. С. 45.
[48] Філія МОБ'а в Білій Церкві… С. 13.
[49] *Пігулович З.* Спогади про Олександра Степановича Курбаса… С. 170.
[50] *Єрмакова Н.* Березільська культура: історія, досвід… С. 151.
[51] Ibid. С. 151.
[52] Лесь Курбас у театральній діяльності, в оцінках сучасників, – документи… С. 482.

CC BY 4.0

збереглися[53]. До роботи над кінопроєктами Лесь Курбас залучив акторів театру: Йосипа Гірняка, Степана Шагайду, Амвросія Бучму, Наталю Пилипенко, Ганну Бабіївну й ін.[54] Участь у кіновиробництві також позначалася на повсякденні березільців.

Актори «Березоля» оселились у спеціальному таборі на березі Чорного моря. Господарі кінофабрики підготувались до приїзду Леся Курбаса та його команди, тому подбали про приміщення для режисерської лабораторії та кімнати відпочинку для акторів[55]. Водночас із роботою над кінострічками тривала підготовка репертуару до нового київського сезону. Організація робочого дня Леся Курбаса вимагала граничної самовіддачі. Завершивши денну зміну в павільйонах Одеської кінофабрики ВУФКУ, режисер щовечора вирушав на репетиційну базу колективу для опрацювання вистав «Березоля», а вже на світанку повертався до знімального процесу[56].

Офіційна гастрольна діяльність театру «Березіль» бере свій початок у 1923 р. Тоді відбулись виступи в Харкові з 16 по 22 червня 1923 р. з виставами «Жовтень», «Рур» і «Газ», про що тоді сповістили всі харківські часописи[57].

У 1924 р. театр «Березіль» продовжив активну гастрольну діяльність, розширюючи свою присутність у театральному просторі Української СРР. На літній сезон «Березіль» організувало гастролі двох театральних майстерень – Київської та Білоцерківської, кожна з яких працювала на визначеній території. Київська майстерня виступала на Лівобережжі, тоді як Білоцерківська – на Правобережжі[58].

Наступними масштабними гастролями театру «Березіль» стали виступи у Києві навесні 1929 р. (тривали з 1 травня по 4 червня 1929 р.). Урочиста зустріч березільців відбулася на залізничному вокзалі у Києві. Березільців везли на бричках з вокзалу до готелю «Континенталь» по вул. Миколаївській[59]. Гастролі «Березолю» в Києві відбувались у приміщенні театру «Соловцов» за адресою Миколаївська пл. (нині – пл. Івана Франка, де розміщено театр ім. Івана Франка), буд. 3[60]. Протягом червня 1929 року березільці також відправились на гастролі до Одеси[61].

Упродовж червня-липня 1930 р. тривали «Дніпровські гастролі». Театр виступав у різних містах України, зокрема в Херсоні, Запоріжжі та тодішньому Дніпропетровську[62]. Подорож відбувалася пароплавом «Фрунзе», який було придбано спеціально для гастролей. Окрім театральних постановок, актори театру проводили концерти на підприємствах, які включали короткі лекції про український театр, вокальні виступи, декламацію літературних творів і комічні монологи[63].

---

[53] Лесь Курбас – ВУФКУ...
[54] Вендета – Open Kurbas...
[55] *Гірняк Й.* Йосип Гірняк. Спомини... С. 210.
[56] Ibid. С. 210.
[57] Життя і творчість Леся Курбаса... С. 329.
[58] В мистецькому об'єднанні «Березіль». *Червоний шлях:* громадсько-політичний і літературно-науковий місячник. 1924. № 6. С. 253.
[59] *Мелешкіна І.* Лесь Курбас у Києві... С. 104.
[60] Ibid. С. 103.
[61] *Гірняк Й.* Йосип Гірняк. Спомини... С. 322.
[62] *Веселовська Г.* Понад Дніпром (Гастрольна діяльність театру «Березіль» 1930 року)... С. 70-80.
[63] *Федорцева С.* ««Березіль» на мандрівці»...

CC BY 4.0

У 1931 р. березільці відвідали Грузію. Усі постановки «Березолю» користувалися значним успіхом серед місцевої публіки. Театр імені Шота Руставелі був постійно переповнений[64]. Грузинські мистецькі кола також тепло прийняли українських акторів. Місцеві митці регулярно влаштовували неформальні прийоми на честь делегації[65].

З усуненням Леся Курбаса від керівництва театру в 1933 р., «Березіль» і його колектив фактично припинили своє існування, адже Лесь Курбас був справжнім театральним лідером, який об'єднав навколо себе творчих і вмотивованих людей[66]. У 1935 р., після перейменування театру на Харківський театр ім. Тараса Шевченка, частина провідних акторів перейшла працювати до Київського театру ім. Івана Франка.

Висновки. Отже, зовнішні обставити не дають повного уявлення про те, як колектив Мистецького об'єднання «Березіль» працював і розвивався. За лаштунками творчих здобутків «Березолю» постає інший вимір його існування. Це пов'язано з питаннями організації роботи колективу, умов праці, побуту та дозвілля. Повсякденність березільців визначалася скромними умовами проживання у гуртожитку, щоденними репетиціями й іншими різноманітними театральними активностями, що тривали до пізнього вечора, а у вихідні – спільним проведенням часу. Кожного сезону відбувались гастрольні виїзди березільців, що стали простором, де поєднувались творча робота, педагогічна практика та фізичне відновлення. Не менш важливим аспектом повсякдення стала взаємодія всередині колективу та їхня особиста мотивація до роботи. Значною мірою спільні цінності та бажання творити утримували березільців як єдине ціле і дозволили сформувати колектив однодумців, об'єднаних мистецьким генієм Леся Курбаса.

Заява про відсутність конфлікту інтересів. Автор заявляє, що не має жодного реального чи потенційного конфлікту інтересів (фінансового, професійного, особистого або інституційного), який би міг вплинути на результати дослідження, їх інтерпретацію та подання матеріалу в цій публікації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Джерела

Вендета – Open Kurbas. URL: https://openkurbas.org/movie/vendeta/

Гірняк Й. Йосип Гірняк. Спомини. Нью-Йорк: «Сучасність», 1982. 487 с.

Ігнатович Г. Про Futuro (Спогади про Леся Курбаса). 1965. *Open Kurbas: цифр. колекція*. P 8928. URL: https://openkurbas.org/collection/pro-futuro-spohady-pro-lesya-kurbasa-r-8928-v/

Лесь Курбас – ВУФКУ. URL: https://vufku.org/names/les-kurbas/

Лесь Курбас у театральній діяльності, в оцінках сучасників, – документи / упоряд. **О. Зінкевич.** Балтімор–Торонто: Смолоскип, 1989. 1026 с.

Мистецьке об'єднання «Березіль» – Open Kurbas. URL: https://openkurbas.org/theatres/mystetske-ob-ednannya-berezil/

Пігулович З. Спогади про Олександра Степановича Курбаса. *Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки: мистецькі обрії '2014*. 2014. Т. 6, № 17. С. 170–178. URL: https://mari.kiev.ua/sites/default/files/inline-images/pdfs/Mystetcki_obrii_17_6.pdf

Федорцева С. ««Березіль» на мандрівці». Історична спадщина України: візуальні джерела та архів – *LocalHistory*. URL: https://localhistory.org.ua/texts/chitanka/sofiia-fedortseva-berezil-na-mandrivtsi/

Філія МОБ'а в Білій Церкві. Барикади театру. 1923. № 1. С. 1-17. URL: https://openkurbas.org/wp-

[64] Ibidem.
[65] *Гірняк Й.* Йосип Гірняк. Спомини... С. 346.
[66] Ibid. С. 373.

CC BY 4.0

content/uploads/2021/11/4.-BARIKADI-TEATRU-1.pdf

В мистецькому об'єднанні «Березіль». *Червоний шлях:* громадсько-політичний і літературно-науковий місячник. 1924. № 6. С. 253.

Черкашин Р., Фоміна Ю. Ми – березільці. Театральні спогади-роздуми / упоряд. **В. Собіянський**. Харків: АКТА, 2008. 355 с.

Література

Веселовська Г. Понад Дніпром (Гастрольна діяльність театру «Березіль» 1930 року). *Курбасівські читання*. 2012. № 7. С. 70–81. URL: https://www.kurbas.org.ua/almanah/7/7_vesel.pdf

Водяхін Є. Напрями діяльності театру «Березіль» в умовах інституалізації культурно-мистецької освіти. *Молодий вчений*. 2023. № 1 (113). С. 64–69. URL: https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5697/5573

До сторіччя театру «Березіль». *Кіно-Театр*. 2022. № 3. С. 39–40. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6368b245-8d3c-4a6f-9cbc-bd0852f23e6c/content

Єрмакова Н. Березільська культура: історія, досвід. Київ: Фенікс, 2012. 512 с.

Життя і творчість Леся Курбаса / упоряд. н. р. **Б. Козак**. Львів; Київ; Харків: Літопис, 2012. 656 с.

Косач Ю. Амвросій Бучма. Київ: ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1978. 224 с.

Мелешкіна І. Лесь Курбас у Києві. *Курбасівські читання*. 2012. № 7. С. 94–106. URL: https://www.kurbas.org.ua/almanah/7/9_mel.pdf

Нариси з історії театрального мистецтва України XX століття / ІПСМ АМУ; Гол. наук. ред., упоряд. **М.О. Гринишина;** редкол.: **В.Д. Сидоренко** (голова), **І.Д. Безгін, Г.І. Веселовська** та ін. Київ: Інтертехнологія, 2006. 1054 с.

Чорній С. Український театр і драматургія. Мюнхен–Нью-Йорк: Укр. вільн. ун-т, 1980. 475 с.

Перше надходження – 14.10.2026
Прийнято до друку – 29.10.2026
Оприлюднено на сайті – 07.11.2026

CC BY 4.0